
Izbori, stranke i političko ponašanje u Hrvatskoj

Izvorni znanstveni članak
329(497.5):321.7
Primljeno: 26. travnja 2004.

Stranačka identifikacija i potpora demokraciji u Hrvatskoj

GORAN ČULAR*

Sažetak

Polazeći od empirijskih nalaza o slabljenju veza između političkih stranaka i građana u zapadnoeuropskim demokracijama, autor se pita što se događa sa stranačkim funkcijama demokratske legitimacije poretka. Suprotstavljajući dvije interpretacije, jednu o “uzajamnom ubojstvu” političkih stranaka i demokracije i drugu o slabljenju političkih stranaka kao “modernizacijskom” procesu koji ne ugrožava demokratski poredak, autor ispituje mogućnost da se spomenute hipoteze testiraju na primjeru Hrvatske kao nove demokracije. Analiza je pokazala, uza svu opreznost u zaključivanjima kad je riječ o “geografskom seljenju” objašnjenja, da je Hrvatska uvjetno bliža “modernizacijskoj” interpretaciji. Naime, nije pronađeno dovoljno dokaza da su političke stranke kao institucije bitne u razvijanju javne potpore demokratskom sustavu same po sebi. Uloga stranaka kao aktera, tj. u smislu političkih elita s prepoznatljivim odnosom prema demokraciji, u tom je svjetlu puno važnija. Autor upozorava da odumiranje neposredne legitimacijske uloge političkih stranaka u novim demokracijama ne vodi nužno u zaključak o smanjenoj važnosti drugih funkcija političkih stranaka za održavanje demokratskog procesa.

Ključne riječi: demokratska legitimnost, Hrvatska, nove demokracije, političke stranke, potpora demokraciji, stranačka identifikacija

Uvod

Jedno od obilježja hrvatske politike poslije izbora 2000. snažan je porast javne kritike političkih stranaka. Kritika nije povezana s konkretnim političkim strankama – odnosi se općenito na stranke kao institucije, i to na sve aspekte njihova djelovanja. I premda “alternativna politika”, u obliku neovisnih lista i kandidata, nije na nacionalnim izborima 2003. ostvarila značajniji rezultat – neovisne su liste dobile ukupno malo manje glasova nego što je bilo nevažećih listića – jasno je da su antistranački osjećaji i stavovi jako prošireni među građanima. Dok se 1990. gotovo svaki treći ispitanik entuzi-

* Goran Čular, asistent Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na istraživačkom projektu “Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj 2002.-2010.”.

jastički (u mnogim slučajevima vjerojatno činjenično neutemeljeno) izjašnjavao kao član neke od tadašnjih političkih stranaka, pred kraj 1999. godine 45% ispitanika nije imalo nikakvo ili je imalo malo povjerenje u političke stranke, a samo je 12% izražavalo znatno ili veliko povjerenje (FPZ, 1990., 1999.). Četiri godine kasnije povjerenje građana u političke stranke još više opada – 63% ispitanika nema nikakvo ili ima slabo povjerenje te samo 5% znatno ili veliko povjerenje (FPZ, 2003.).

Hrvatski slučaj nije ni empirijski izoliran ni teorijski nebitan. Stranke su u većini demokratskih zemalja objekt snažne i neuvijene kritike sa svih strana, a na spomen stranačkog života zauzima se pretežno negativan stav. Različita istraživanja javnog mnijenja pokazuju da je povjerenje građana u demokratske političke institucije često najniže upravo na pitanjima povjerenja u političke stranke (Dalton/Wattenberg, 2000.: 265; Rose/Mishler/Haerpfer, 1998: 154). I premda će većina građana još uvijek *in abstracto* priznati nužnost političkih stranaka za odvijanje demokratskog života (Holmberg, 2003.: 291), iza javne kritike političkih stranaka sve se češće može prepoznati stav o političkim strankama kao preprekama punom razvitku demokracije.

Ono što se razvija na razini stavova, pokazuje se i na razini političkog ponašanja građana. Širenje antistranačkih osjećaja i stavova ide ruku pod ruku sa slabljenjem veza između političkih stranaka i građana. Tako već 20 ili 30 godina u velikoj većini zapadnih demokracija opada broj članova političkih stranaka u odnosu na biračko tijelo, a taj je pad posljednjih godina vidljiv i u apsolutnim brojkama (Mair/Biezen, 2001.; Scarrow, 2000.). Sudjelovanje građana u različitim izbornim aktivnostima, od nagovaranja ostalih da glasuju za određenu stranku do angažiranja u kampanjama stranaka ili kandidata, također slabi u gotovo svim demokratskim zemljama (Dalton/McAllister/Wattenberg, 2000.: 56-59). Na poslijetku, pad izborne participacije građana, iako nije neposredni pokazatelj vezanosti građana i političkih stranaka, ipak posredno govori o tome da je mobilizatorska uloga političkih stranaka sve manja (Wattenberg, 2000.). Općenito, identifikacija građana s konkretnim političkim strankama, kao sumarni pokazatelj jakosti veza između građana i stranaka, slabi u većini demokratskih zemalja i ostavlja sve veći broj građana psihološki “slobodnima” od stranačkog utjecaja (Dalton, 2000.; Schmitt/Holmberg, 1995.).

U takvim uvjetima, a imajući na umu značenje koje politološka teorija pridaje ulozi političkih stranaka u održavanju i promicanju demokratskih procesa, postavljaju se dva povezana pitanja. Najprije, znače li slabo javno povjerenje u političke stranke i slabljenje stranačkih veza s građanima ujedno i krizu legitimnosti predstavničke demokracije? Potom, mogu li, i kako, političke stranke “odvojene” od građana ispunjavati svoje systemske funkcije, ponajprije one usmjerene na političko uključivanje, mobilizaciju i demokratsku socijalizaciju građana? Ta su pitanja dodatno zaoštrena upravo u demokratskim sustavima koji su nedavno nastali transformacijom nedemokratskih poredaka i u kojima procesi konsolidacije demokratskih institucija još nisu završeni na svim razinama, a posebno otvorenom ostaje razina stabilne i dugoročne potpore demokratskim načelima i institucijama.

Namjera je ovog rada provjeriti neke od hipoteza u sklopu tako postavljenog problema. Prvi dio iznosi teorijske argumente koji diferenciraju različite načine na koje političke stranke osiguravaju javnu potporu demokratskom sustavu, kao i pregled hipoteza i interpretacija empirijski ustanovljenih odnosa između stranačke identifikacije birača i

različitih razina potpore demokraciji. U istom sklopu, postavljene su glavne hipoteze koje se odnose na Hrvatsku. Drugi dio pomnije razrađuje glavne varijable, stranačku identifikaciju i potporu demokraciji, nudi neke dokaze o valjanosti i pouzdanosti ponuđenih indikatora i upućuje na temeljne odnose između dvaju koncepata na agregatnoj i individualnoj razini. U trećem se dijelu nastoji testirati pomoćne hipoteze i utvrditi odnose između glavnih i pomoćnih varijabli kako bi se što jasnije odredili neposredni učinci pojedinih varijabli na stranačku identifikaciju i difuznu potporu sustavu.

Teorijski pristup i interpretacije

Činjenice o sve manjoj orijentiranosti stranaka prema društvu i niskoj razini ugleda i povjerenja koje stranke općenito imaju kod birača u očitom su raskoraku sa značenjem koje se u politološkoj literaturi pripisivalo političkim strankama za funkcioniranje i stabilnost demokratskog poretka. Problem se posebice iskazuje kad su posrijedi one funkcije stranaka koje smjeraju utjecaju na političku uključenost, stavove i ponašanje birača, jer uz “uže” funkcije u izbornom procesu i procesu donošenja kolektivnih odluka, strankama su se uvijek pridavale i “šire” funkcije u političkoj legitimaciji demokratskog poretka. Preusmjerujući javno neslaganje i nezadovoljstvo građana na promjenu vlasti kroz institucionalizirane procedure, političke stranke zapravo štite same te procedure i pojačavaju javnu potporu demokratskom poretku. Mobilizirajući građane na sudjelovanje u demokratskim procesima, one jačaju pozitivno vrednovanje tih procesa. Vezujući identitetom, ideologijom ili interesom građane za sebe, stranke ostavljaju malo prostora populističkim i autoritarnim pokušajima nuđenja nedemokratske alternative. Uz tu sposobnost političke integracije, političke stranke, više nego bilo koja druga demokratska institucija, posjeduju i kapacitet institucionalne integracije, tj. povezivanja i harmoniziranja različitih razina i aspekata demokratskog procesa (Bartolini/Mair, 2001.), što sve zajedno osigurava dugovječnost, stabilnost i prihvaćenost demokratskih normi, procedura i institucija.¹

Odgovor na pitanje o sudbini daljnjeg legitimiranja demokratskog poretka povezan je s tezama o promjenama stranaka. Tako Katz i Mair (1995.: 21-23) tvrde da je pojavom novog tipa kartelske stranke dovedena u pitanje i sama koncepcija moderne demokracije utemeljene u političkom predstavništvu, kontroli “odozdo” i kompeticiji političkih elita, umjesto koje se sada razvijaju politika kao puna profesija, zatvoreni politički karteli s nejasnim razlikama između vlasti i opozicije, političke stranke koje upravljaju državom kao servisom društva i izbori kao institucija ritualne legitimacije. Upravo to približavanje i isprepletanje stranaka i države uzrokuje samodovoljnost političkih stranaka, gubitak legitimnosti i jačanje antidemokratskih tendencija. (Katz/Mair, 2002: 133-

¹ Funkcije političke i društvene integracije napose su vezane uz pojavu masovnih stranaka koje su dominirale u prvoj polovici 20. stoljeća. Povijesno, njihovom je pojavom u konačnici pospješeno prihvaćanje liberalno-demokratskih institucija od strane nižih društvenih slojeva i radničke klase. Nisu zanemarivi ni nacionalno-integracijski učinci djelovanja političkih stranaka, posebice u slučaju SAD-a. Svi važniji autori nakon Drugoga svjetskog rata ozbiljno su tretirali stranačku sposobnost političke legitimacije poretka i integracije društva, dijelom i zbog toga što su funkcije političkih stranaka općenito izvodili iz funkcija masovnih stranaka.

134; Mair, 1994: 18-20). Razlikujući stranačku sposobnost političke i institucionalne integracije, obje ključne za funkcioniranje demokratskog poretka, Bartolini i Mair (2001: 338-342) zaključuju da su političke stranke gubljenjem predstavničkih funkcija i prekidanjem veza s društvom opasno smanjile svoju sposobnost političke integracije društva, dok je njihova sposobnost institucionalne integracije suočena s ozbiljnim izazovima.

Upozoravajući na paradoksalne elemente demokratskog razvoja u kojem demokracija sama sebi proizvodi najveće probleme, Deschouwer (1996.) pozicionira političke stranke u samo središte tih samouništavajućih tendencija. Da bi se održala, demokracija potrebuje difuznu javnu potporu, neopterećenu specifičnom potporom koja ovisi o učincima zadovoljenja građanskih zahtjeva. Masovne političke stranke s jakim vezama s građanima još su mogle proizvoditi tu difuznu potporu i amortizirati ekonomske i društvene neuspjehe demokratske politike; međutim, kako se stranke mijenjaju i postaju organizacijama koje odgovaraju na zahtjeve građana i "proizvode" za političko tržište i same, kao uostalom i cijeli demokratski sustav, počinju temeljiti legitimaciju na specifičnoj javnoj potpori. Individualizacija, kompeticija i većinsko odlučivanje nužno rađaju protest, porast očekivanja i egocentrična vrednovanja učinaka, što u uvjetima sve manje kontrole nad ekonomskim i društvenim procesima koju imaju nacionalne vlade, sve veće kompleksnosti društva i odgođenih efekata ekonomskih odluka stvara nezadovoljstvo građana i pad specifične potpore sustavu. Tako su stranke, umjesto da prilagodbom ojačaju demokratsku potporu, promijenile njezin fokus, a u krajnjem slučaju i javnu potporu svojim organizacijama, te sebe i demokraciju učinile ranjivima.

Nalazi s kraja devedesetih o demokratskoj potpori u velikoj mjeri proturječe Deschouwerovoj interpretaciji. Najprije, pokazalo se da je difuzna potpora demokraciji u većini zemalja visoka i stabilna te da ne ovisi o specifičnim vrednovanjima ni demokratskih procesa ni pojedinih demokratskih institucija, uključujući političke stranke. Drugim riječima, građani mogu iskazati kritičnost prema demokratskim institucijama (što uistinu i rade), a da time ne dovode u pitanje svoju normativnu odanost demokratskim vrijednostima i idealima (Dalton, 1999.; Klingemann, 1999.). Osim toga, visoka očekivanja građana od demokratske politike i vrednovanje demokratskih institucija prema učincima politike koju vode, u većoj mjeri proizlaze iz ukorijenjene političke kulture i građanskih zahtjeva za poštovanjem demokratskih normi, nego iz vrednovanja ekonomskih postignuća (McAllister, 1999.; Miller/Listhaug, 1999.). Na poslijetku, Dalton (1999.: 34-35) pokazuje kako ne postoje uvjerljivi dokazi da je slabljenje stranačke privrženosti građana povezano s negativnim vrednovanjem kvalitete demokratskih procesa, dovodeći tako u pitanje postavku da političke stranke gube povjerenje građana jer apsorbiraju njihovo nezadovoljstvo sustavom u cjelini.

Ne samo da se nije pronašlo dovoljno dokaza za tvrdnju o "krizi demokracije" (Fuchs/Klingemann, 1995.; Klingemann, 1999.), nego se pokazalo da ugrađeni samouništavajući elementi demokratskog sustava i činjenica da su političke stranke, zbog prilagodbe, zapustile svoje "društvene" funkcije nisu jedini, a ni najvažniji uzroci pada povjerenja i legitimnosti s kojim se suočavaju političke institucije. Oslanjajući se na poznate Inglehartove teze o postupnim promjenama vrijednosnog sustava u razvijenim industrijskim društvima i njihovim političkim reperkusijama, Dalton (1999., 29-36) je utvrdio da je osnovni razlog slabljenja političkih stranaka zapravo to što su one sve

manje potrebne građanima kao kanali postavljanja zahtjeva, artikuliranja interesa, političke participacije ili demokratske kontrole. Građani postaju sve obrazovanijima, a mediji im osiguravaju praćenje i razumijevanje politike i kognitivnu uključenost u politički proces i bez posredovanja političkih stranaka. Socijalna mobilnost i fragmentiranost tržišnih pozicija slabe tradicionalne grupne identitete (klasne, religijske, etničke) na kojima su masovne političke stranke umnogome gradile svoje veze s društvom. Otvoreni su novi, nekonvencionalni kanali političke participacije (neposredno odlučivanje, građanske akcijske grupe, protestno ponašanje, građanske udruge i sl.) i novi instrumenti izražavanja kritike i ostvarivanja kontrole političkih elita (mediji). Ti se trendovi najbolje iskazuju u nalazima da se znatan pad stranačke identifikacije u suvremenim društvima najviše zbiva unutar mladih, obrazovanih i kognitivno uključenijih dijelova društva (Dalton, 1999.: 30-34). Kako su upravo ti slojevi nositelji prijelaza u postmoderno društvo, što ga u ekonomski razvijenim društvima karakterizira jačanje postmaterijalističkih vrijednosti i smanjenje respekta prema autoritetima (Inglehart, 1999.: 238-242), građani otuđeni od političkih stranaka nisu i politički otuđeni, apatični ili cinični, nisu skupina potencijalno prijemčiva za populističke ponude i ne predstavljaju prijatnu demokratskim procesima. Upravo suprotno, radi se u velikom dijelu o “nezadovoljnim demokratima” (Klingemann, 1999.: 56), građanima koji prihvaćaju visoke normativne standarde demokratske ideje i izražavaju razmjerno veliko zanimanje za politiku, zbog čega upravo i opada njihovo povjerenje u političke stranke i ostale političke institucije. Zaključak je da nije oslabila potpora demokraciji, nego da postojeće političke institucije i konvencionalni oblici participacije nisu više dovoljni građanima da bi ostvarili svoje zahtjeve za unapređenjem demokratskih procesa (Norris, 1999.b: 269-270)².

No, mogu li se nalazi i interpretacije izrasle većinom iz iskustava razvijenih društava i “starih” demokracija poopćiti tako da obuhvate i nove demokracije Srednje i Istočne Europe? Naime, moglo bi se pokazati da stvaranje i konsolidacija demokracije traže bitno različiti analitički pristup od onoga kojim se želi objasniti osiguranje potpore demokratskim procesima u razvijenim industrijskim zemljama.³ Ovaj rad je pokušaj da se na slučaju jedne nove demokracije Srednje Europe (Hrvatske), a na temelju skiciranih interpretacija o odnosu političkih stranaka i demokratske potpore u zapadnoeuropskim političkim sustavima testira nekoliko hipoteza:

² Tvrdnje su pregnantno izražene u samom naslovu zbornika *Critical Citizens* (Kritički građani).

³ Tri su bitne osobitosti društava u kojima je demokratska tranzicija završila nedavno. Kulturološki, demokratsko legitimiranje poretka kudikamo je zahtjevniji zadatak u novim demokracijama, koje tek uspostavljaju demokratsku tradiciju, nego u društvima ukorijenjene demokratske političke kulture. Konsolidiranje novih demokracija ne ovisi samo o stupnju normativne potpore demokraciji, nego i o povjerenju aktera, i građana i političkih elita, da će i ostali slijediti pravila demokratske igre i poštovati ishode demokratskih procedura, a to je vrijednost koja se razvija tek nakon opetovanja situacija u kojima akteri testiraju jedni druge (npr. izborni ciklusi) i za koje je potrebno vrijeme. Institucionalno, političke stranke u novim demokracijama najvećim su dijelom posve nove, nanovo “izmišljene”, institucije čija se uloga stoga ne može uspoređivati sa strankama u demokracijama s neprekinutim stranačkim djelovanjem od više desetljeća, pa i više od stoljeća. Već na samoj razini interpretacije teško je zamisliti kako bi se u uvjetima nove demokracije raspravljalo o tezama o slabljenju odnosno promjenama tipova političkih stranaka. Ekonomski, nove demokracije nisu visoko razvijena industrijska društava, a bitni se dio teza o prijelazu u postmoderno društvo i kritičkom građaninu temelji upravo na društvenim i kulturološkim procesima koji kao nužno pretpostavljaju društvo blagostanja.

1. Pozitivna povezanost razine stranačke privrženosti i razine demokratske potpore pokazala bi važnost stranaka kao institucija u kreiranju javnog odnosa prema demokraciji ili pak činjenicu da je jakost veza između stranaka i građana jedan od pokazatelja opće potpore demokraciji. Pritom treba razlikovati pokazatelje difuzne od pokazatelja specifične demokratske potpore, jer povezanost svake od tih dimenzija demokratske potpore i stranačke identifikacije vodi različitim interpretacijama. Tako bi nalazi o međusobnoj pozitivnoj povezanosti svih triju varijabli bili jasan doprinos Deschouwerovoj teoriji o “demokratskom paradoksu” i središnjoj legitimacijskoj funkciji političkih stranaka. Naprotiv, ako se pokaže da privrženost strankama, difuzna i specifična potpora demokraciji ne koreliraju, to bi značilo otvaranje vrata teoriji o “kritičkom građaninu” i smanjenju uloge političkih stranaka u održavanju demokratske potpore. Negativna, pak, korelacija između specifične potpore i stranačke identifikacije, uz nepromijenjenu difuznu potporu, još bi jače naglasila demokratske potencijale nestranačkih kanala političke participacije.

2. Glavni nalazi iz prethodnog stavka dodatno će se eksplicirati uključujući u analizu i ostale varijable koje bi mogle posredno ili neposredno utjecati na razinu stranačke identifikacije ili demokratske potpore. To su varijable spremnosti građana na kognitivnu političku uključenost (dob, obrazovanje, zainteresiranost za politiku, informiranost), kao i varijable koje mjere građansko povjerenje u političke i društvene institucije. Daltonova “optimistička” interpretacija institucionalnog slabljenja političkih stranaka najbolje bi se branila nalazima o stranački “neovisnim” građanima koji su u isto vrijeme mlađi, obrazovaniji, uključeni u politiku, imaju visoko povjerenje u institucije povezane s alternativnim kanalima političke komunikacije i koji izražavaju veću potporu demokratskom idealu. Suprotni nalazi pokazivali bi pak stanovit potencijal autoritarne regresije, osobito među građanima koji su otuđeni od stranačkog tipa politike, te bi posljedično podupirali zabrinutost za budućnost demokracije izraženu u radovima Katza i Maira ili Deschouwera.

3. Nalazi o stranački privrženim građanima kao pasivnijim i autoritarnijim još uvijek ne opovrgavaju tezu o pozitivnoj ulozi političkih stranaka u razvijanju demokratskih procesa. Svojevrsni nadzor nad ponašanjem, koji stranke ostvaruju kroz činjenicu da upravo one kreiraju političku stvarnost za građane nesklone demokratskim načelima, može se pokazati kao brana širenju autoritarnih tendencija i populističkom tipu političke mobilizacije. Naime, čak i kad privrženost građana strankama ne rezultira njihovim postupnim prihvaćanjem demokratskih vrijednosti i načela (demokratska socijalizacija), stranke još uvijek ne gube funkciju kontrole načina uključenosti i mobilizacije te skupine građana. Temeljni je uvjet, dakako, da same stranke i njihove elite izražavaju demokratski prihvatljive stavove i promiču demokratske oblike političke participacije. Stranački potencijal nadzora nad ponašanjem bit će testiran kroz uključivanje stranačke preferencije ispitanika kao varijable koja može utjecati na bilo koju razinu demokratske potpore. Pritom bi nalazi o povezanosti autoritarnijih građana i antisistemskih elita posredstvom stranačke identifikacije sugerirali moguću opasnost za demokratski poredak.

Temeljni izvor podataka za Hrvatsku nastao je u okviru longitudinalnog istraživanja stavova birača koje se od 1990. provodilo redovito prije svakih parlamentarnih izbora za Zastupnički dom Hrvatskog sabora u sklopu projekta Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu “Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj”. U ovom radu koristit će se nalazima tri-

ju takvih istraživanja, onih iz 1995., 1999. i 2003. (FPZ, 1995.; FPZ, 1999.; FPZ, 2003.). Na žalost, istraživanja iz 1990. i 1992. nisu uključena jer ne sadržavaju osnovne varijable potrebne za analizu u ovom radu.⁴

Stranačka identifikacija i demokratska potpora – temeljni odnos

U ovom je radu veza političkih stranaka i građana operacionalizirana kroz pojam stranačke identifikacije, dok je odnos građana prema demokraciji operacionaliziran kroz pojam demokratske potpore. I stranačka identifikacija i demokratska potpora koncepti su razvijeni prije pedesetak godina i objedinjuju i teorijske nalaze i empirijske načine mjerenja pojave, s tim što je stranačka identifikacija ipak u empirijskom smislu standardiziraniji i višekratno testiran koncept.

Prema tvorcima koncepta stranačke identifikacije, autorima Michiganske škole A. Campbellu, Ph. Converseu, W. Milleru i D. Stokesu, stranačka je identifikacija dugotrajna, pretežno emocionalna vezanost birača za konkretnu političku stranku. Ostavljajući po strani sve socijalno-psihološke konzekvencije ovog koncepta, ovdje stranačku identifikaciju uzimam kao koristan sumarni pokazatelj jakosti veza stranaka i građana te razine legitimnosti stranaka kao institucija u pojedinom političkom sustavu (Webb/Farrell/Holliday, 2002.). Naime, pokazano je da identificiranje s konkretnom strankom jača potporu i instituciji političke stranke općenito (Dalton, 1999.: 65; Holmberg, 2003.: 292–295). Osim kao sumarni agregatni pokazatelj pogodan za uspoređivanje stranačkih i političkih sustava, ovako definirana stranačka identifikacija ne gubi sav svoj eksplanatorni potencijal ni unutar metodologijskog individualizma. Razumno je, naime, pretpostaviti da su pojedinci koji izražavaju privrženost konkretnoj političkoj stranci izloženiji i utjecajima elite te stranke u interpretiranju političke zbilje, prihvaćanju političkih stavova i političkom ponašanju.⁵ U tom smislu razina stranačke identifikacije može uputiti na potencijalnu ulogu stranačkih elita u razvijanju masovnih demokratskih stavova i ponašanja. Za potrebe ovog rada stranačka privrženost ili identifikacija uzeta je teorijski reducirano, kao pokazatelj veza između stranaka i birača, legitimnosti političkih stranaka i otvorenosti kanala utjecaja stranačkih elita na pojedince, nipošto kao cjeloviti socijalno-psihološki model.

⁴ U ovom su radu korištena istraživanja *FPZ 1995., 1999., 2003.* To su istraživanja stavova birača koje istraživači Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu provode u okviru projekta “Izbori, stranke i parlament u Hrvatskoj”. Terenski dio istraživanja odvijao se između dva i deset dana prije izbora za Zastupnički dom Sabora (1995. i 1999.) odnosno za Hrvatski Sabor (2003.), a anketari su bili studenti treće i četvrte godine Fakulteta političkih znanosti. Ispitanici su bili birani iz populacije punoljetnih građana Republike Hrvatske. Uzorkovanje je uključivalo stratifikaciju prema regiji, ruralno-urbanom kriteriju, veličini naselja i nacionalnoj strukturi za pojedina područja. Odabir ispitanika bio je sistematski slučajna iz popisa birača (1995. i 1999.), odnosno kombinirao je *random walk* metodu izbora kućanstva i sistematski slučajni odabir ispitanika 2003. U posljednjem istraživanju primijenjena je korekcija odabira ispitanika kombiniranom muško-ženskom i dobnom kvotom. Realizirane veličine uzoraka: 1.144 (1995.), 1.126 (1999.), 1.153 (2003.).

⁵ Kad govorimo o izbornom ponašanju, izvorni nalaz Michiganske “četvorke” da birači sa stranačkom identifikacijom imaju puno stabilniji izborni odabir (Campbell i dr., 1967.: 81) potvrdio se i u hrvatskom slučaju u sve tri godine. Birači sa stranačkom identifikacijom puno su manje mijenjali stranačku preferenciju od izbora do izbora.

Različite dimenzije potpore političkom sustavu definirao je još D. Easton (1965.). Difuzna potpora sustavu podrazumijeva nekoliko dimenzija, među njima i legitimnost poretka, tj. vjerovanje u ispravnost vrijednosti, normi i institucija tog sustava. Funkcija je demokratske legitimnosti i potpore u cjelini da osigura neuvjetovanu potporu sustavu, čak i onda kad građani negativno vrednuju učinke demokratske politike. Nasuprot tomu, specifičnu potporu građani daju samo onda kad su zadovoljni učincima pojedinih dijelova demokratskog sustava ili njegovih aktera. Ova dva tipa političke potpore koje je D. Easton razvio na trima razinama – razini zajednice, razini političkog poretka i razini političkih autoriteta, preuzimaju i drugi autori, samo što povećavaju broj razina na kojima se jedan ili drugi tip građanske demokratske potpore izražava (Norris, 1999.a). Tako su hijerarhijski povezani potpora političkoj zajednici, načelna potpora demokraciji, zadovoljstvo funkcioniranjem demokracije, povjerenje u demokratske institucije i povjerenje u političke aktere, tj. konkretne elite i političare. Iako na svakoj od tih razina građani mogu izražavati svoju neuvjetovanu, difuznu potporu i uvjetovanu, specifičnu potporu, difuzna potpora općenito opada kako idemo prema konkretnijim institucijama i akterima, a raste specifična potpora zasnovana na prosudbi njihovih učinaka. Stoga se prve dvije razine općenito uzimaju kao pokazatelji difuzne, a preostale tri kao pokazatelji specifične potpore (Klingemann, 1999.: 34-38; Linde/Ekman, 2003.)⁶.

U ovom radu potpora će biti analizirana na trima razinama. Razinu načelne potpore demokraciji uzimam kao pokazatelj demokratske legitimnosti u sustavu, razinu zadovoljstva demokracijom kao pokazatelj specifične potpore sustavu⁷, a razinu povjerenja u pojedine političke i društvene institucije kao pokazatelj specifične potpore različitim tipovima institucija. Prva i posljednja razina nisu operacionalizirane zbog nepostojanja odgovarajućih varijabli u skupu podataka.

Podatci za Hrvatsku omogućuju praćenje povezanosti triju varijabli u vremenskom slijedu i pokrivaju razdoblje od osam godina kroz tri referentne točke. *Slika 1* pokazuje kretanje razine stranačke identifikacije i difuzne potpore demokraciji od 1995. do 2003.⁸ Vidljivo je da postotak građana sa stranačkom identifikacijom drastično opao s 56% 1995. na 36% 2003. godine. Jednim dijelom svakako je riječ o produljenom slabljenju pomalo euforične potpore koju su stranke imale na početcima političke tranzicije, ali i o učincima pada povjerenja u političke stranke u drugom dijelu devedesetih godina 20. stoljeća i u prvim godinama 21. stoljeća. Osobito je zanimljivo što su se građani dodatno odmaknuli od stranaka poslije 2000., kad su prvi put od 1990. stranke u Hrvatskoj u cijelosti preuzele ulogu koju imaju i u razvijenim demokracijama. Difuzna potpora demokraciji također opada, s tim da je taj pad u odnosu na stranačku identifikaciju

⁶ Dobar pregled Eastonove koncepcije političke potpore, ali i suvremenih teorija i nalaza o odnosu demokratske potpore i demokratske strukture dao je Vujčić, 2001.: 100-163.

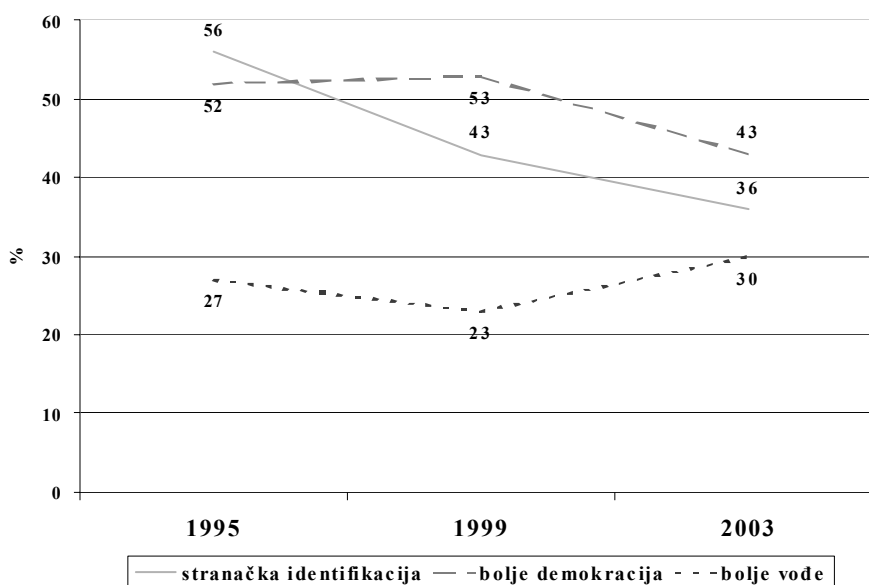
⁷ O problemima koji nastaju kad se ova razina tretira isključivo kao razina specifične potpore vidi u Rose/Mishler/Haerpfer, 1998.: 100-101.

⁸ Na žalost, zbog različito definiranih odgovora i različitog broja ponuđenih odgovora u anketnim upitnicima od godine do godine nije moguće pouzdano uspostaviti longitudinalnu usporedbu na varijabli koja mjeri zadovoljstvo demokracijom.

odgođen i zbiva se između 1999. i 2003.⁹ Pad “rezervoara demokratske legitimnosti” događa se upravo u vrijeme kad je, prema mnogima, demokratska politika u Hrvatskoj tek počela funkcionirati, neopterećena pitanjima rata i autoritarnim obrascima vladanja.

Slika 1: Stranačka identifikacija i difuzna potpora demokraciji u Hrvatskoj 1995. – 2003.

Bilješka: Stranačka identifikacija – postotak ispitanika koji se općenito identificira s nekom od stranaka

Izvor: FPZ, 1995., 1999., 2003.

Nalaz iz *Tablice 1* nije jednostavno interpretirati. Kad je posrijedi odnos između stranačke identifikacije i specifične potpore cijelomu sustavu vidljivo je slabljenje povezanosti tih dviju varijabli od 1995. do 2003. Građani s izraženom stranačkom privrženošću još su uvijek zadovoljniji funkcioniranjem demokracije od građana nevezanih za političke stranke, ali zadovoljstvo stvarnim funkcioniranjem demokracije iz godine u

⁹ Zbog toga što su uzorci iz 1995. i 1999. ponešto “premladi” i “preobrazovani”, dok je uzorak iz 2003. najbliži stvarnoj distribuciji u populaciji, testirana je mogućnost da je pad difuzne potpore u 2003. zapravo artefakt. No, kako je zabilježen pad u svim dobnim i obrazovnim skupinama, jasno je da pad difuzne potpore postoji. Čak i kad se iz uzorka 2003. isključe ispitanici stariji od 62 godine i oni s osnovnim obrazovanjem, još uvijek se može primijetiti pad difuzne potpore za 5–6 postotaka.

godinu sve se više distribuira bez obzira na jakost veza između političkih stranaka i građana. Tako su “nezadovoljnici” samo 1995. bili izrazito zastupljeni u skupini građana bez stranačke identifikacije, dok su u idućim godinama bili otprilike podjednako zastupljeni u objema skupinama. To upućuje na zaključak da primjetno otuđenje od stranaka kao institucija, koje obilježava promatrani period, nije izazvano i produbljeno građanskim nezadovoljstvom funkcioniranjem demokracije, kao što izvan “dometa” političkih stranaka ne ostaju ni velike skupine nezadovoljnika. Natprosječna prisutnost “zadovoljnih” među građanima sa stranačkom identifikacijom nastala je na račun veće prisutnosti građana koji nisu sposobni jednoznačno odrediti stupanj svojeg zadovoljstva unutar skupine nevezane za političke stranke. Takav nalaz dodatno dovodi u pitanje povezanost stranačke identifikacije i specifične potpore demokraciji i upućuje na to da stranačka identifikacija čini građane samo odlučnijima u procjenama učinaka demokratskih procesa.

Tablica 1: Povezanost stranačke identifikacije, zadovoljstva demokracijom i difuzne potpore sustavu u Hrvatskoj 1995. – 2003.

	SI/nema SI			vođe/demokracija		
	1995.	1999.	2003.	1995.	1999.	2003.
specifična potpora (zadovoljstvo demokracijom)						
zadovoljan	2,36	1,65	1,34	2,31	2,35	0,76
nezadovoljan	0,66	1,09	0,94	0,41	0,51	1,22
<i>Cramerov V</i>	<i>0,20</i>	<i>0,18</i>	<i>0,14</i>	<i>0,20</i>	<i>0,21</i>	<i>0,20</i>
difuzna potpora						
preferira vođe	1,48	1,09	1,29			
preferira demokraciju	1,13	1,25	1,18			
<i>Cramerov V</i>	<i>0,21</i>	<i>0,18</i>	<i>0,16</i>			

Bilješka: SI – stranačka identifikacija. Brojke u tablici izračunane su na temelju tablica kontingencije dviju varijabli i označuju omjer između postotka ispitanika kategorije varijable u redu u svakoj od kategorija varijable u stupcu. Na primjer, 2,36 za 1995. znači da je postotak “zadovoljnih demokracijom” u skupini ispitanika sa stranačkom identifikacijom 2,36 puta veći od postotka “zadovoljnih demokracijom” u skupini ispitanika bez stranačke identifikacije. Ili, 0,66 znači da postotak “nezadovoljnih demokracijom” u skupini ispitanika sa stranačkom identifikacijom čini 66% postotka “nezadovoljnih demokracijom” u skupini ispitanika bez stranačke identifikacije. Svi su rezultati značajni na razini vjerojatnosti $p \leq 0,01$.

Izvor: FPZ, 1995., 1999., 2003.

Taj je efekt još vidljiviji iz odnosa stranačke identifikacije i difuzne potpore sustavu. Iako povezanost dviju varijabli vremenom također nešto slabi, ona je još vidljiva te se tijekom cijelog razdoblja pokazuje da se građani bez stranačke identifikacije ne mogu odrediti u pitanju davanja prednosti snažnim vođama ili demokraciji. To se vidi iz nalaza prema kojima su u skupini građana sa stranačkom identifikacijom natprosječno zastupljeni i oni koji optiraju za prevlast vođe i oni koji optiraju za demokraciju. Stra-

načka identifikacija jednostavno čini građane sposobnijim da afektivno i kognitivno određenije reaguju na probleme iz svoje političke okoline.

Istina, 1995. stranački vezani građani pokazivali su zamjetno jači autoritarni refleks, ali se taj odnos sljedećih godina mijenja, da bi 2003. opet poprimio stari smjer, doduše ponešto slabije izražen. Ove se promjene smjera događaju upravo u godinama kad izborna potpora pojedinim političkim strankama jako varira i kad dolazi do promjena vlasti, što upućuje na to da je odnos stranačke identifikacije i difuzne potpore sustavu posredovan odnosom same stranke (odnosno stranačke elite) prema demokraciji. Naime, budući da se razina identifikacije s pojedinom strankom velikim dijelom mijenja u skladu s promjenama izborne potpore toj stranci, za pojedine godine možemo primijetiti različite udjele građana bliskih pojedinim strankama.¹⁰ Pod pretpostavkom da postoje stranačke elite s negativnim ili ambivalentnim odnosom prema demokratskim načelima, natpredstavljenost njihovih birača u uzorku nužno rezultira većom povezanošću stranačke identifikacije i autoritarnih stavova.

Na poslijetku, odnos difuzne i specifične potpore demokratskom sustavu kroz cijelo je razdoblje najstabilniji u smislu jakosti povezanosti, ali ne i u smislu smjera povezanosti. Kao što je vidljivo iz *Tablice 1*, “zadovoljni demokracijom” više su nego dvostruko prisutniji u skupini koja preferira vođe nego u skupini koja preferira demokraciju 1995. i 1999. Taj naoko nelogičan odnos puno je jasniji imamo li na umu tip političkog režima koji se od 1990. do 2000. razvijao u Hrvatskoj. Ovi podatci jasno govore da su u tom razdoblju “demokracijom” bili zadovoljni uglavnom nedemokrati.¹¹ Ipak, 2003. smjer povezanosti se mijenja te načelna potpora demokraciji i zadovoljstvo demokratskom politikom dolaze u “prirodni” odnos.

Ukupno gledajući na individualnoj razini i u longitudinalnoj perspektivi, slučaj Hrvatske potvrđuje nalaze da je stranačka identifikacija povezana sa zadovoljstvom demokracijom, a obje su varijable povezane s razinom difuzne potpore sustavu. No, postoje dvije posebnosti. Prvo, postupno slabljenje tih veza moglo bi se interpretirati kao približavanje Hrvatske obrascima razvijenih demokracija kad ne bismo bili suočeni s istodobnim padom difuzne potpore demokratskim načelima. Stoga se slabljenje povezanosti stranačke identifikacije i dviju dimenzija demokratske potpore mogu interpretirati samo pesimistički, u smislu Deschouwerove teze o “uzajamnom ubojstvu”. Drugo, smjer povezanosti na individualnoj razini nije stabilan i nije uvijek očekivan s obzirom na pozitivne korelacije tih varijabli u većini novih demokracija.

¹⁰ Ta činjenica upućuje na gore već naznačen problem preklapanja stranačke identifikacije kao indikatora dugoročne vezanosti za stranku s kratkoročnim promjenama izbornih preferencija birača, što smanjuje validnost samog koncepta.

¹¹ Analiza istih varijabli na razini pojedinih zemalja iz Europskog istraživanja vrednota (EVS, 1999.) otkriva da su one 1999. u samo trima zemljama bile povezane na isti način kao u Hrvatskoj. Uz Hrvatsku (dodatna potvrda pouzdanosti rezultata) to su Španjolska i Bjelorusija. U ostalim zemljama povezanost je dijelom imala suprotni smjer (zadovoljniji demokracijom više preferiraju demokraciju), a dijelom nije pronađena znatna povezanost između varijabli.

Ukupni i neposredovani utjecaji na difuznu potporu demokraciji

U prethodnom su dijelu odnosi među varijablama bili raščlanjeni u pojedinačnim analizama. U ovom se dijelu nastoji sumarno zahvatiti ukupnost utjecaja na promatrane varijable i u sklopu toga odrediti neposredne učinke svake od varijabli. U ovom slučaju, kad su zavisne varijable kategorijalne (i dihotomne), statistički se najprimjerenijim pokazuje binarna logistička regresija, svojevrsni surogat multivarijantne linearne regresije za slučajevne dihotomnih zavisnih varijabli. Prva regresija uzima stranačku identifikaciju kao zavisnu varijablu (*Tablica 2*), dok druga isto ponavlja s difuznom potporom demokraciji (*Tablica 3*). I u jednom i u drugom slučaju sukcesivnim dodavanjem prediktornih varijabli pokušava se odrediti doprinos svake od promatranih varijabli objašnjenjaj varijanci, kao i moguće promjene jačine utjecaja pojedinih varijabli. Uz varijable koje su i dosad korištene u pojedinačnoj analizi, u sumarnom prikazu uključene su i varijable političke uključenosti, stranačka preferencija, a za 1999. i 2003. i varijable povjerenja u glavne političke i društvene institucije. U tablicama su prikazane samo one varijable povjerenja koje polučuju značajne neposredne efekte.

Tablica 2 pokazuje da tijekom cijelog razdoblja varijable kognitivne spremnosti za političko uključivanje (osim obrazovanja), kao i dob pozitivno utječu na stranačku identifikaciju. Pritom je 1995. politička zainteresiranost imala najveći neposredni utjecaj, da bi 2003. njezin utjecaj pao ispod utjecaja razine informiranosti. Dob je 2003. dosta izgubila od svog neposrednog utjecaja iz 1995. Ukupno objašnjena varijanca u stranačkoj identifikaciji s ovim četirima varijablama također pada, s 25% 1995. na 16% 2003. Uključivanje varijable “zadovoljstvo demokracijom” ne mijenja gotovo ništa, bilo u objašnjenjaj varijanci bilo u neposrednim učincima ostalih varijabli, tako da se prijašnji nalazi o pozitivnoj korelaciji stranačke identifikacije i zadovoljstva demokracijom sada u kontroliranom modelu moraju odbaciti. Međutim, i 1999. i 2003. ostaje utjecaj povjerenja u Sabor, odnosno u institucije prisile i autoriteta koje ponešto povećavaju vjerojatnost da ispitanik razvije stranačku identifikaciju.

Nasuprot tome, uključivanje stranačke preferencije bitno pridonosi objašnjenjaj varijanci i smanjuje ulogu varijabli kognitivne političke uključenosti, osobito političke zainteresiranosti. Taj je učinak najjači 1999., a najslabiji 2003. Iako bismo gotovo za svaku stranku mogli jednoznačno odrediti učinak kroz sve tri promatrane godine, samo preferiranje HDZ-a pokazuje statistički značajan pozitivan učinak u cijelom razdoblju. Ostale bismo stranke mogli podijeliti na dvije skupine: one koje pretežno razvijaju stranačku identifikaciju kod svojih birača (HSP, IDS, SDP), iako na neusporedivo nižoj razini nego HDZ, i one koje su pretežito orijentirane na birače bez stranačke identifikacije (HNS, HSLS i HSS).

Najvažniji je nalaz zasigurno da je tijekom vremena stranačka identifikacija sve manje objašnjajva bilo kojim modelom i kombinacijom varijabli, što upućuje na to da stranačka identifikacija postaje sve zasebniji fenomen. Kako je u slučaju Hrvatske riječ o novoj demokraciji i novoformiranom stranačkom sustavu, moguće je da koncept stranačke identifikacije tek sada postupno zadobiva svoju empirijsku jasnost i jednoznačnost. U ranim godinama tranzicije, kad je politika svugdje u Istočnoj Europi, a zbog specifičnih zbivanja u Hrvatskoj posebice, mobilizirala građane puno više nego danas, nalazi o razmjerno visokoj stopi stranačke identifikacije vrlo su vjerojatno bili tek jedan

Tablica 2: Neposredni učinci pojedinih varijabli na stranačku identifikaciju 1995. – 2003.

nezavisne varijable	1995.			1999.			2003.		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
zainteresiranost za izbore	1,05	,96	,89	,79	,84	,79	,49	,49	,38
razina informiranosti	,49	,41	,27	,51	,50	,51	,53	,51	,48
razina obrazovanja	,06	,12	,17	,26	,27	,30	,03	,09	,18
dob	,39	,40	,40	,30	,27	,34	,18	,17	,22
zadovoljstvo demokracijom		,49	,18		,02	-,26		,05	,05
povjerenje u institucije*		–	–		,23	,26		,26	,25
stranačka preferencija									
HDZ			,74			,84			,60
HNS**						-1,09			-,31
HSS**			-,42**			-,74			-,60
HSLŠ			-,16			-,76			,31
HSP			,27			,82			,03
IDS**						,56			,78
SDP			,65			,17			-,36
pseudo R ²	,25	,25	,33	,17	,20	,28	,16	,18	,20
točno predviđeni slučajevi (%)	68,8	70,5	74,9	66,7	67,6	71,0	68,6	69,6	68,3
N	1126	1044	1009	1045	1020	791	1130	1076	764

Bilješka: U tablici su iskazane vrijednosti koeficijenata logističke regresije. Koeficijenti statistički značajni iznad razine vjerojatnosti od 99% označeni su masnim slovima. Zavisna varijabla ima kodove 0 za “bez stranačke identifikacije” i 1 za “ima stranačku identifikaciju”. Nezavisne su varijable kodirane od manjih prema većim vrijednostima, tako da pozitivni predznak ispred koeficijenta regresije upućuje na pozitivnu, a negativni predznak na negativnu povezanost. Za svaku godinu logistička regresija napravljena je u tri koraka sa sukcesivnim nadodavanjem nezavisnih varijabli (4+2+1). Pseudo R² je Nagelkerke R².

* U tablici su navedene samo one varijable povjerenja u institucije čiji neposredni utjecaj ostaje značajan i u punom modelu III. Povjerenje u institucije odnosi se 1999. na Sabor, a 2003. na faktor “institucije prinude i autoriteta” (najveća zasićenja na varijablama povjerenja u vojsku, policiju i crkvu).

** 1995. vrijednost se odnosi na prijeizbornu koaliciju “Novi Sabor ‘95”.

Izvor: FPZ, 1995., 1999., 2003.

u nizu pokazatelja velike uključenosti građana u političke procese i ništa više. Skupa s padom razine stranačke identifikacije mijenja se i njezin sadržaj, pa bi se moglo zaključiti da ona postupno prestaje biti pokazateljem političke uključenosti i sve više mjeri

ono na čemu se koncept izvorno i temeljio – dugoročniju privrženost građana političkoj stranci. Deset ili petnaest godina poslije tranzicijskog obrata i oblikovanja stranačkog sustava razvijanje stranačke identifikacije ipak je izglednije nego na samom početku. Takva bi naime interpretacija mogla razjasniti “nelogičnu” činjenicu da je u većini novih demokratskih sustava razina stranačke identifikacije najveća u prvim tranzicijskim godinama, dok kasnije opada (Lewis, 2000.: 35; Linz/Stepan, 1996.: 283; Morlino, 1995.: 331).

Tablica 3: Neovisni učinci pojedinih varijabli na difuznu potporu demokraciji 1995. – 2003.

nezavisne varijable	1995.				1999.				2003.			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
zainteresiranost za izbore	,07	,17	,21	,18	,31	,23	,21	-,03	,16	,15	,16	,14
razina informiranosti	,02	,05	,06	,08	-,08	-,05	-,05	-,09	-,05	-,07	-,05	,02
razina obrazovanja	,72	,63	,64	,56	,79	,67	,66	,61	,69	,66	,66	,45
dob	-,16	-,14	-,12	-,11	-,09	-,06	-,07	-,07	-,11	-,12	-,11	-,13
zadovoljstvo demokracijom		-,83	-,81	-,45		-,59	-,60	-,36		,19	,19	,14
povjerenje u NVO-e*		–	–	–		,24	,24	,15		,30	,30	,23
stranačka identifikacija			,07	-,04			-,07	-,12			,07	,00
stranačka preferencija												
HDZ				-,64				-,72				-,46
HNS**								,82				,75
HSS**				,52**				-,44				-,34
HSLs				,70				,20				,28
HSP				-,52				-1,24				-,80
IDS**								,15				,36
SDP				-,14				,86				,37
pseudo R ²	,09	,17	,16	,20	,10	,18	,18	,28	,08	,12	,12	,17
točno predviđeni slučajevi (%)	67,7	70,7	70,3	71,3	73,2	73,8	73,6	76,6	63,9	64,5	64,8	66,5
N	888	858	849	819	784	770	770	636	822	799	799	600

Bilješka: U tablici su iskazane vrijednosti koeficijenta logističke regresije. Koeficijenti statistički značajni iznad razine vjerojatnosti od 99% označeni su masnim slovima. Zavisna varijabla je učinjena dihotomnom tako da je izbačen modalitet “ne znam”, s modalitetima “preferira vođe” 0 i “preferira demokraciju” 1. Nezavisne su varijable kodirane od manjih prema većim vrijednostima, tako da pozitivni predznak ispred koeficijenta regresije upućuje na pozitivnu, a negativni predznak na negativnu povezanost. Za svaku godinu logistička je regresija napravljena u 4 koraka sa sukcesivnim nadodavanjem nezavisnih varijabli (4+2+1+1). Pseudo R² je Nagelkerke R².

* Povjerenje u nevladine organizacije jedina je varijabla povjerenja u političke i društvene institucije čiji je utjecaj statistički značajan, pa je stoga i jedina navedena.

** 1995. vrijednost se odnosi na prijeizbornu koaliciju “Novi Sabor ‘95”.

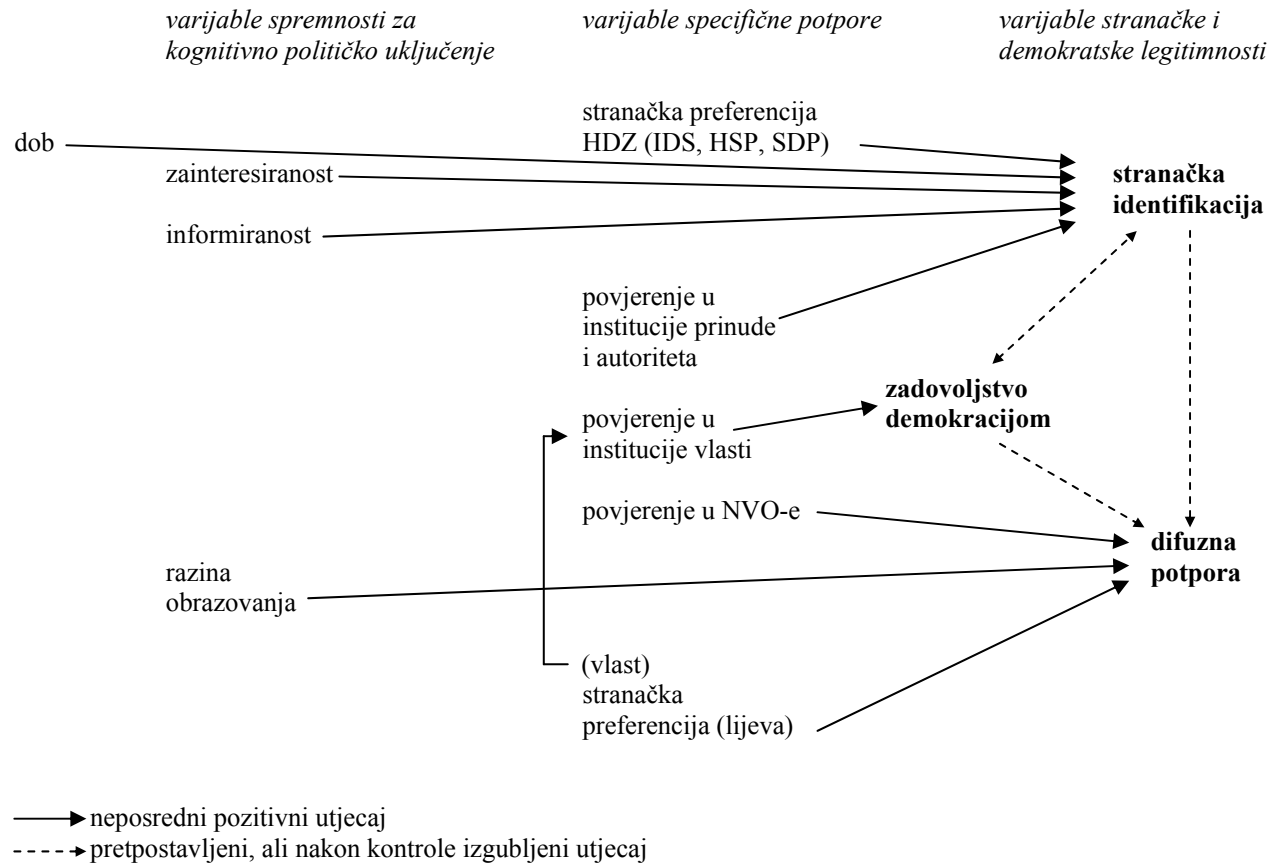
Izvor: FPZ, 1995., 1999., 2003.

U *Tablici 3* pokazuje se koliko iste varijable pridonose objašnjenju ispitanikova temeljnog usmjerenja kad je u pitanju načelna potpora demokraciji. Za razliku od prijašnjeg slučaja, ovaj put samo obrazovanje pokazuje stalan i jak utjecaj na temeljna demokratska usmjerenja građana, dok je utjecaj dobi, zainteresiranosti i informiranosti slab i statistički nije značajan. Obrazovanje, čak više, zadržava svoj jaki pozitivni utjecaj i kad se u model uključe ostale varijable, što uvjerljivo govori o neposrednoj ulozi razine obrazovanja na razvijanje demokratskih stavova građana. "Zadovoljstvo demokracijom" također pokazuje znatan utjecaj na difuznu potporu sustavu, ali samo 1995. i 1999. Ovaj je sumarni prikaz potvrdio prethodne nalaze da je tijekom vremena utjecaj specifične potpore na difuznu potporu sustavu promijenio svoj predznak, pa je od jakog negativnog 1995. postao umjereno pozitivan 2003. Već je prije sugerirano da objašnjenje ove činjenice treba tražiti u specifičnosti demokratskog razvoja Hrvatske koja je u posljednjem desetljeću prošloga stoljeća pokazivala sve karakteristike nekonsolidirane, autoritarne demokracije. Svojevrsnu potvrdu ove interpretacije možemo naći u činjenici da se utjecaj "zadovoljstva funkcioniranjem hrvatske demokracije" na načelnu potporu demokraciji kao sustavu gubi onoga trenutka kad se uključi stranačka preferencija ispitanika kao kontrolna varijabla. To znači da je zadovoljstvo konkretnom demokracijom zapravo velikim dijelom ovisno o tome koju stranku birač podupire i je li ta stranka trenutno na vlasti ili u opoziciji. Podatci za 2003. sugeriraju da bi nakon 2003. trebalo očekivati da zadovoljstvo demokracijom nije više povezano s difuznom potporom sustavu, što bi svjedočilo o stanju demokratske konsolidiranosti, tj. o situaciji u kojoj nezadovoljstvo funkcioniranjem demokracije ne vodi nužno srozavanju javne potpore demokratskom sustavu.

Od svih političkih i društvenih institucija samo povjerenje u nevladine organizacije ima znatan neposredan utjecaj na difuznu potporu demokraciji, a 2003. taj utjecaj je još uvijek znatan, čak i nakon kontrole za stranačku preferenciju. Dakle, ne samo da odmicanje građana od političkih stranaka ne vodi nužno u krizu legitimnosti demokratskog sustava, nego povjerenje građana, u političkim strankama dijelom konkurentne organizacije, kad je riječ o funkciji artikuliranja javnih zahtjeva, osnažuje difuznu potporu demokratskom sustavu. Ovaj nalaz ne podupire tezu da inzistiranje na alternativnim kanalima u političkoj komunikaciji ostavlja načelnu potporu demokraciji neizvjesnom. Za razliku od nevladinih organizacija, povjerenje u medije, kao drugi, sve moćniji alternativni kanal političke artikulacije, ne pokazuje se bitnim za održavanje i razvijanje načelne potpore demokraciji.

Konačno, pretpostavljena uloga političkih stranaka kao institucija koje same po sebi produbljuju razinu demokratske legitimnosti kod građana ne ostvaruje se. Neposredni učinci stranačke identifikacije na difuznu potporu sustavu posve su neutralni, tako da se pretpostavke o institucionalnoj vezanosti građana uz demokratski sustav preko vezanosti za političku stranku nisu potvrdile. Kako se iz tablice vidi, tek pojedine političke stranke privlače većinom birače s demokratskim stavovima, dok druge potporu nalaze u nešto većem postotku u autoritarnijem dijelu populacije. Podjela nije slučajna i zrcali ponašanje i stavove stranačkih elita, stranačku ideologiju ili jednostavno stranački politički stil. On je, kako je vidljivo i iz smjerova koeficijenata logističke regresije, negativan u slučajevima stranaka desnice ili desnog centra (HDZ, HSP), a pozitivan u slučajevima stranaka lijevice ili lijevog centra (HSLŠ, HNS, SDP). Pritom je važno zamijetiti određene promjene tijekom vremena. Najprije, najjači učinak stranačka preferencija po-

Slika 2: Model utjecaja na stranačku identifikaciju i demokratsku legitimnost u Hrvatskoj

lučila je 1999., dakle prije kritičnih izbora 3. siječnja 2003., dok je taj učinak puno manji 2003. Potom, HDZ se, na desnom polu, postupno izvlači iz uloge stranke koja promovira autoritarni politički stil, a tu ulogu do kraja preuzima HSP, dok na lijevom polu glavnu promotorsku snagu demokratskih odnosa preuzima HNS. I jedan i drugi podatak zapravo jasno govore da nastupa vrijeme u kojem stranke ne privlače više birače oštro podijeljene oko pitanja načelne potpore demokraciji. To se osobito odnosi na vodeće stranke ljevice odnosno desnice, SDP i HDZ, koje sada u redovima svojih birača imaju uravnoteženiji odnos “demokrata” i “autoritaraca” nego prije.

Slika 2 je pokušaj da se odnosi među promatranim varijablama prikažu vizualno. Osim već analiziranih odnosa, ovdje su uključeni i rezultati analize koja kao zavisnu varijablu uzima “zadovoljstvo demokracijom” 1999. i 2003. (nije posebno tabelično prikazana). Povjerenje u institucije općenito, napose u političke institucije odnosno institucije vlasti (Predsjednika, vladu, policiju, političke stranke) pokazuje se kao glavni prediktor zadovoljstva demokracijom u objema godinama, potvrđujući tako da su “zadovoljstvo demokracijom” i “povjerenje u institucije” dvije povezane razine specifične potpore demokratskom sustavu. Godine 1999. varijable povjerenja u institucije objašnjavaju preko 50% varijance u “zadovoljstvu demokracijom”. Uz povjerenje u institucije, iste godine i stranačka preferencija pokazuje direktan utjecaj na “zadovoljstvo demokracijom”, da bi se 2003. taj izravni utjecaj izgubio. Općenito, utjecaj stranačke preferencije, kao jedine varijable s izravnim utjecajem na sve tri promatrane varijable, slabi ili se gubi 2003. godine.

Povezanost između stranačke identifikacije, specifične i difuzne demokratske potpore ne postoji na individualnoj razini analize kad se kontrolira za ostale varijable. Svaka od tih triju varijabli ima svoj skup varijabli s kojima korespondira, ali se (osim stranačke preferencije) ti skupovi ne isprepleću. Stranačka identifikacija tako odgovara varijablama kognitivne uključenosti u politički proces, zadovoljstvo demokracijom zajedno s povjerenjem u političke institucije čini osnovu specifične potpore demokratskom sustavu, a kapacitet demokratske legitimnosti najlakše se razvija i održava obrazovanjem, otvorenošću za društvenu i političku ulogu tzv. trećeg sektora, kao i za lijevu političku opciju.

Zaključak

Demokracija dvadesetoga stoljeća bila je nezamisliva bez političkih stranaka.¹² Stranke su politički integrirale društvo i osiguravale legitimnost demokratskog poretka. Da bi to uspjele, morale su biti ukorijenjene u društvu i biti prihvaćene od građana kao institucije s kojima je moguće identificirati se. Kriza političkih stranaka počinje slabljenjem njihove predstavničke funkcije, njihovim postupnim povlačenjem iz društva i slabljenjem veza s građanima. Bilo da to interpretiramo kao “propast” ili samo kao “prilagodbu” stranaka novim uvjetima, ostaje činjenica da je političko-integracijska funkcija stranaka u suvremenim zapadnim društvima zamrla, a javna potpora demo-

¹² Parafraza poznate i često citirane rečenice E. E. Schattschneidera iz 1942.: “Modern democracy is unthinkable save in terms of political parties”.

kratskim institucijama i procedurama sve manje ovisi o neposrednoj ulozi političkih stranaka. U tom svjetlu bilo je zanimljivo vidjeti može li se isto zaključiti i o političkim strankama u novim demokracijama, u kojima se tek izgrađuju političke institucije, produbljuje vjera u ispravnost demokratskih postupaka i konsolidira demokratski poredak. Dovodi li potencijalna nesposobnost političkih stranaka da institucionaliziraju demokratsku potporu u društvu u pitanje i opstojnost mladih demokracija?

Metodološki sam nastojao izolirati opću ulogu političke stranke kao institucije od uloge stranaka u smislu konkretnih političkih aktera poistovjećenih u prvom redu s djelovanjem stranačkog vodstva, stranačkim ideološkim profilom ili političkim stilom. Iz tog je razloga uloga političke stranke kao institucije operacionalizirana kroz ponešto reducirani empirijski koncept stranačke identifikacije. Pošao sam od pretpostavke da se u stavovima i ocjenama građana s razvijenom stranačkom identifikacijom o demokraciji, neovisno o kojoj je konkretnoj političkoj stranci riječ, ogleda zapravo institucionalno djelovanje političkih stranaka u razvijanju demokratske legitimnosti.

Prvi nalazi na individualnoj razini analize, na primjeru Hrvatske, potvrdili su ovu povezanost, iako je do 2000. ta povezanost imala smjer suprotan od očekivanoga i time potvrdila problematičan razvoj hrvatske demokracije u njezinu prvom desetljeću. Ipak, kontrolirana analiza nije potvrdila povezanost. Uloga političkih stranaka kao institucija koje pridonose jačanju demokratske potpore kod građana pokazala se minornom u odnosu prema, primjerice, utjecaju obrazovnog sustava. Stranačka identifikacija češće je prisutna kod starijih, informiranijih i politički zainteresiranih građana, ali je teško odgovoriti na pitanje što je tu uzrok, a što posljedica. Najvjerojatnije je da je posrijedi skup obilježja koja jednostavno idu ruku pod ruku kao pokazatelji kognitivne i afektivne uključenosti građana u političke procese, pa stoga nije moguće niti sa sigurnošću tvrditi da političke stranke po sebi potiču političku uključenost građana.

Za razliku od političkih stranaka kao institucija, stranke kao konkretni politički akteri određuju u velikoj mjeri i zadovoljstvo funkcioniranjem demokracije i razinu načelne potpore demokraciji, pa čak i razvijenost stranačke identifikacije. Natječući se za glasove birača stranačka vodstva svojim idejama i političkim stilom mogu podupirati ili demokratska ili autoritarna gledišta. Jednostavno govoreći, dok su razlike u stavovima i ocjenama demokracije između birača dviju stranaka znatne, razlike između birača jedne stranke sa stranačkom identifikacijom ili bez nje s obzirom na ista pitanja, a koje bi bile rezultat te identifikacije, ne postoje. Sadržajno ponašanje stranačkih elita i pozicija demokratske ili autoritarne stranke u odnosu prema vlasti tako se pokazuju puno važnijim za osiguranje bilo specifične bilo difuzne potpore sustavu negoli izgradnja dubljih veza između političkih stranaka i građana. U uvjetima kad stranačke elite imaju na raspolaganju djelotvornije kanale komuniciranja s biračima nego što su to stranačke organizacije (masovne medije), ova činjenica postaje samorazumljivom. Ipak, ne bi trebalo zanemariti činjenicu da stranačka identifikacija pomaže jačanju demokratskih stavova među pojedinim skupinama građana, u prvom redu onima koji su manje informirani i manje zainteresirani za politiku. Također, moguće je da je upravo jaka stranačka identifikacija birača s HDZ-om omogućila da se promjena vodstva i nova, demokratskija, politika te stranke nakon 2000. dogode bez većih potresa u stranačkom i političkom sustavu.

Jedno od pitanja iz uvoda ovoga rada odnosilo se na mogućnost interpretacije pada javnog povjerenja u političke stranke i slabljenja stranačke identifikacije kao tek jednog aspekta krize suvremene demokracije. U tom je smislu teza o “uzajamnom ubojstvu” stranaka i demokracije suprotstavljena optimističnijoj “modernizacijskoj” interpretaciji po kojoj povjerenje u demokraciju opstaje bez obzira na položaj političkih stranaka u društvu. Hrvatski se slučaj u svim elementima ne uklapa ni u jednu interpretaciju, iako je razvidno da različite dimenzije stavova (stranačka identifikacija, stranačka preferencija, zadovoljstvo demokracijom, načelna potpora demokratskom sustavu) s vremenom, osobito nakon 2000. postaju sve neovisnijima jedna o drugoj. Takav bi se razvoj vrlo uvjerljivo mogao interpretirati kao jedan od pokazatelja konsolidiranosti demokratskog poretka gdje difuzna potpora demokraciji ostaje neovisnom o trenutačnom nezadovoljstvu funkcioniranjem demokracije ili o nepovjerenju u političke stranke, što je situacija koja više nalikuje na trenutačne prilike zapadnih demokracija. Drugi element “modernizacijske” teorije nalazim u činjenici da pozitivno građansko vrednovanje civilnog sektora, iskazano kroz povjerenje u nevladine organizacije, korespondira s načelnom potporom demokraciji. Nalaz ide ruku pod ruku s nalazima da sve veća politička uključenost građana u zapadnim demokracijama kroz alternativne kanale političkog predstavnništva i političke komunikacije ne podriva javnu vjeru u demokratski poredak. S druge strane, u Hrvatskoj, za razliku od većine zapadnoeuropskih demokracija, stranačka identifikacija najbrže opada unutar skupine građana najmanje uključenih u politički proces. Takav je trend, dakako, nepoželjan budući da stvara politički do kraja izolirani sloj građana, ruši društvenu koheziju i produbljuje političke razlike. Međutim, kako je u slučaju Hrvatske prije riječ o svojevrsnoj reakciji na razdoblje intenzivne političke mobilizacije, vezane u prvom redu za masovni populistički pokret za ostvarenje nacionalne suverenosti, ponovljeni slični tip mobilizacije tih slojeva zasad nije izgledan.

Analiza hrvatskog slučaja otkrila je i dvije “anomalije”. Prvu Hrvatska dijeli s ostalim novim demokracijama, a odnosi se na pad stranačke identifikacije u godinama koje su slijedile neposredno nakon tranzicijskog obrata. Na temelju analize na individualnoj razini možemo zaključiti da je stranačka identifikacija u prvim godinama bila tek još jedan od pokazatelja općenito povišene razine građanskog aktivizma u društvima u kojima su se kanali političke participacije tek bili otvorili, a ne mjera stvarne povezanosti građana i političkih stranaka. Kasnije smirivanje i pad razine stranačke identifikacije zapravo bi se trebali uzimati kao realnije i statistički validnije mjere prisutnosti političkih stranaka u društvu. Druga je “anomalija” isključivo hrvatska i odnosi na činjenicu da unatoč tomu što cijeli niz političkih i institucionalnih pokazatelja upućuje na to da se nakon 2000. hrvatska demokracija bitno konsolidira, sklonost građana prema autoritarnim rješenjima 2003. veća je nego 1995. ili 1999. Ako nije riječ o svojevrsnoj reakciji građana na političku nedjelotvornost koalicijske vlasti “koja se uglavnom bavila sama sobom”, a to je bila dominantna javna slika političke situacije u razdoblju od 2000. do 2003., onda je svakako riječ o zabrinjavajućem podatku.

Ovaj je rad usredotočen samo na jednu dimenziju djelovanja političkih stranaka, onu okrenutu prema društvu i građanima i samo na jednu od funkcija političkih stranaka u političkoj integraciji građana. Iz negativnih nalaza o ispunjavanju te funkcije ne bi se trebalo prebrzo zaključivati da je ukupna uloga političkih stranaka u funkcioniranju demokracije minorna ili čak negativna. Čitav niz drugih funkcija bitnih za demokraciju, kao regrutacija političkog vodstva, organizacija široke sfere javnog odlučivanja, uskla-

divanje nacionalnih politika i preuzimanje političke odgovornosti još su uvijek dominantno ovisni o političkim strankama. Štoviše, nije nimalo izgledno da su konkurenti političkim strankama u funkcijama političke integracije u stanju preuzeti za demokraciju presudne funkcije institucionalne integracije. Kritičari političkih stranaka u Hrvatskoj, posebice oni koji zagovaraju alternativne oblike političkog predstavnštva, trebali bi o tome voditi računa. Stranačka vodstva, s druge strane, trebala bi voditi računa da gubitak legitimnosti neumitno slabi organizacije kojima su na čelu kao aktere institucionalne integracije. No ni njihova dobra volja, u uvjetima uznapredovalih antistranačkih osjećaja, ne mora nužno jamčiti povratak povjerenja u političke stranke. To su škare unutar kojih funkcionira demokracija na prijelazu stoljeća.

Literatura

- Bartolini, Stefano/ Mair, Peter, 2001.: Challenges to Contemporary Political Parties, u: Diamond, Larry/ Gunther, Richard (ur.), *Political Parties and Democracy*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore/London: 327-343
- Campbell, Agnus i dr., 1967.: *The American Voter: An Abridgement*, John Wiley & Sons, New York
- Dalton, Russell J., 1999.: Political Support in Advanced Industrial Democracies, u: Norris, 1999.a: 57-77
- Dalton, Russell J., 2000.: The Decline of Party Identification, u: Dalton/Wattenberg, 2000.: 19-36
- Dalton Russell J./ McAllister, Ian/ Wattenberg, Martin P., 2000.: The Consequences of Partisan Dealignment, u: Dalton/Wattenberg, 2000.: 37-63
- Dalton, Russell J./ Wattenberg, Martin P. (ur.), 2000.: *Parties without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*, Oxford University Press, Oxford
- Dalton, Russell J./ Wattenberg, Martin P., 2000.: Partisan Change and the Democratic Process, u: Dalton/Wattenberg, 2000.: 261-285
- Deschouwer, Kris, 1996.: Political Parties and Democracy: A Mutual Murder?, *European Journal of Political Research* (29) 3: 263-278
- Easton, David, 1965.: *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley & Sons, New York
- Fuchs, Dieter/ Klingemann, Hans-Dieter, 1995.: Citizens and the State: A Relationship Transformed, u: Klingemann/Fuchs, 1995.: 419-443
- Gunther, Richard/ Montero, José Ramón/ Linz, Juan J. (ur.), 2002.: *Political Parties: Old Concepts and New Challenges*, Oxford University Press, Oxford
- Holmberg, Sören, 2003.: Are Political Parties Necessary?, *Electoral Studies* (22) 1: 287-299
- Inglehart, Ronald, 1999.: Postmodernization Erodes Respect for Authority, but Increases Support for Democracy, u: Norris, 1999.a: 236-256
- Katz, Richard/ Mair, Peter, 1995.: Changing Models of Party Organization and Party Democracy: the Emergence of the Cartel Party, *Party Politics* (1) 1: 5-28.
- Katz, Richard/ Mair, Peter, 2002.: The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-Century Democracies, u: Gunther/Montero/Linz, 2002.: 113-135

- Klingemann, Hans-Dieter, 1999.: Mapping Political Support in the 1990s: A Global Analysis, u: Norris, 1999.a: 31-56
- Klingemann, Hans-Dieter/ Fuchs, Dieter (ur.), 1995.: *Citizens and the State*, Oxford University Press, Oxford
- Lewis, Paul G., 2000.: *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*, Routledge, London/New York
- Linde, Jonas/ Ekman, Joakim, 2003.: Satisfaction with Democracy: A Note on a Frequently Used Indicator in Comparative Politics, *European Journal of Political Research* (42) 3: 391-408
- Linz, Juan J./ Stepan, Alfred, 1996.: *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore/London
- Mair, Peter, 1994.: Party Organizations: From Civil Society to the State, u: Katz, Richard/ Mair, Peter (ur.), *How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies*, Sage Publications, London/Thousand Oaks/New Delhi: 1-22
- Mair, Peter/ Biezen, Ingrid van, 2001.: Party Membership in Twenty European Democracies, 1980-2000, *Party Politics* (7) 1: 5-21
- McAllister, Ian, 1999.: The Economic Performance of Governments, u: Norris, 1999.a: 188-203
- Miller, Arthur/ Listhaug, Ola, 1999.: Political Performance and Institutional Trust, u: Norris, 1999.a: 204-216
- Morlino, Leonardo, 1995.: Political Parties and Democratic Consolidation, u: Gunther, Richard/ Diamandouros, Nikiforos P./ Puhle, Hans-Jürgen (ur.), *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore/London: 315-388
- Norris, Pippa (ur.), 1999.a: *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*, Oxford University Press, Oxford
- Norris, Pippa, 1999.b: Conclusions: The Growth of Critical Citizens and its Consequences, u: Norris, 1999.a: 257-272
- Poguntke, Thomas, 2002.: Party Organizational Linkage: Parties Without Firm Social Roots?, u: Luther, Kurt Richard /Müller-Rommel, Ferdinand (ur.), 2002.: *Political Parties in the New Europe: Political and Analytical Challenges*, Oxford University Press, Oxford: 43-62
- Rose, Richard/ Mishler, William/ Haerpfer, Christian, 1998.: *Democracy and its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies*, Polity Press, Cambridge
- Scarrow, Susan E., 2000.: Parties without Members? Party Organization in a Changing Electoral Environment, u: Dalton/Wattenberg, 2000.: 79-101
- Schmitt, Hermann/ Holmberg, Sören, 1995.: Political Parties in Decline?, u: Klingemann/Fuchs, 1995.: 95-133
- Vujčić, Vladimir, 2001.: *Politička kultura demokracije*, Panliber, Zagreb/Osijek/Split
- Wattenberg, Martin P., 2000.: The Decline of Party Mobilization, u: Dalton/Wattenberg, 2000.: 64-78
- Webb, Paul/ Farrell, David M./ Holliday Ian (ur.), 2002.: *Political Parties in Advanced Industrial Democracies*, Oxford University Press, Oxford

Goran Čular

*PARTY IDENTIFICATION AND SUPPORT FOR DEMOCRACY IN
CROATIA*

Summary

Starting from the research results indicating weakening of the ties between the political parties and the citizens in West-European democracies, the author poses the question: what has been happening with the party functions of the democratic legitimation of polities? By juxtaposing two interpretations, one about the “mutual murder” of the political parties and the democracy, and the other about the weakening of political parties as a “modernizing” proces that does not jeopardize democratic polity, the author examines the possibility of having these hypotheses tested on the example of Croatia as a new democracy. The analysis – bearing in mind that all the conclusions based on the “travelling explanations” are of dubious value – has shown that Croatia is, tentatively speaking, nearer to the “modernizing” interpretation. Namely, there is not enough evidence that political parties as institutions are crucial for the growth of public support to a democratic polity. The role of parties as actors, i.e. in the sense of political elites with a recognizable attitude to democracy, is much more important in that respect. The author warns that the withering of the direct legitimizing role of political parties in new democracies does not necessarily imply a decreased importance of other functions of political parties in maintaining the democratic process.

Key words: democratic legitimacy, Croatia, new democracies, political parties, support for democracy, party identification

Mailing address: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, HR 10 000
Zagreb. *E-mail:* gcular@fpzg.hr